

TATAR- O'ZBEK ADABIY ALOQALARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.103>

Gabidullina Farida Imamutdinovna

farida-vip@mail.ru

KFU Yelabuga instituti, Rossiya Federatsiyasi

Saidakbarova Muqaddas Muhammadrahimovna

Qurbonova Feruza A'zamovna

Qo'qon DU

Annotatsiya: Ushbu maqolada tatar adabiyoti tarixi rivojiga katta hissa qo'shgan Qozon Federal universiteti professori, adabiyotshunos, jamoat arbobi, turkolog olim Xatib Yusupovich Minnegulovning ilmiy faoliyati haqida so'z yuritilgan. Olim ilmiy faoliyatining asosiy yo'nalishi XIX asr tatar adabiyoti, she'riyati tarixi, shuningdek, uning Sharq klassiklari bilan aloqa masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xatib Yusupovich Minnegulov, adabiy aloqalar, xalqlar o'rtasidagi do'stlik, tushunish tamoyili, kontekst, davr

TATAR-UZBEK LITERARY RELATIONS

Gabidullina Farida Imamutdinovna

farida-vip@mail.ru

KFU Yelabuga Institute, Russian Federation

Saidakbarova Muqaddas Muhammadrahimovna

Kurbonova Feruza A'zamovna

Kokand State University

Abstract: The article is devoted to the study of Tatar-Uzbek literary interrelations in the works of the famous scientist H. Y. Minnegulov. It defines the scientific and theoretical principles of evaluating the interaction of literary connections, on which the scientist relies. It is noted that H. Y. Minnegulov approaches the study in a historical context and relies on specific examples related to the activities of individuals.

Keywords: H.Y.Minnegulov, literary connections, friendship of peoples, the principle of evaluation, context, epoch

Rossiyada yashovchi turli xalqlar adabiyoti va ular o'rtasidagi adabiy munosabatlar tarixini aniq, chuqur yoritish filologlar oldida turgan dolzarb

vazifalardan biri bo'lib, o'z navbatida buni o'rganishga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'zbek va tatar xalqlarining hayoti, urf-odatları, an'analarida moddiy va ma'naviy umumilik ko'p. Ikki qardosh xalq o'rtasida iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar azaldan muhimligi bilan ajarlib turgan, bu esa ikki xalq ijodkorlari o'rtasidagi adabiy aloqalarni yanada mustahkamlanishida arzirli omillardan hisoblanadi. Shu maqsad bilan tatar filologlari boshqa xalqlar adabiyoti tarixiga tez-tez murojaat qiladilar. Aksi o'laroq, qardosh xalqlar tadqiqotchilari ham tatar adabiyoti tarixi va keyingi davr jarayonlarini o'rganisha qiziqishlari ortib bormoqda. Bu borada olib borilayotgan ishlar bir qadar e'tirofga loyiqdir.

Tatar adabiyoti tarixi rivojiga katta hissa qo'shgan Qozon Federal universiteti professori, adabiyotshunos, jamoat arbobi, turkolog olim Xatib Yusupovich Minnegulovning ilmiy faoliyati shu sohada olib borilgan salmoqli ishlardandir. U butun kuch va qobiliyatini ilm - fanga, uning o'rganilmagan qatlamlarini ochishga, ma'naviy meros xazinalarini xalqqa qaytarishga bag'ishlagan. Olim ko'plab ilmiy asarlar, maqolalar muallifidir.

Xatib Yusupovich Minnegulov o'zbek-tatar adabiy aloqalarini sinchkovlik bilan o'rgangan. Hozirda u ilm-fan olamidagi yetakchi olimlardan biri. U Tatariston Respublikasida, yaqin va uzoq xorij mamlakatlarida adabiyotshunos olim, o'qituvchi, darslik muallifi, jamoat arbobi sifatida yaxshi tanilgan. Minnegulov haqli ravishda "Qozon universitetida xizmat ko'rsatgan Professor", "Tatariston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi"(1994), "Rossiya Federatsiyasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi"(2005), fan va texnika sohasida Tatariston Respublikasi Davlat mukofoti laureati (1995) faxriy unvonlari bilan taqdirlangan. Rossiya gumanitar Akademiyasi akademigi (1996), Kul Gali (1998), Gayaz Isxaki (2005), Jamol Validi (2014), Subbux Rafiqov (2015) nomidagi mukofotlar sovrindori, Qozoq-Turk xalqaro universitetining faxriy professori.

O'zining 85 yoshini nishonlagan olim 1939-yil 12-mayda Tatariston Respublikasining Zaynskiy tumanidagi Apache qishlog'ida, kolxozchi oilasida tug'ilgan. Xatip Minnegulovning otasi ikkinchi jahon urushida vafot etdi. U boshlang'ich ma'lumotni tug'ilgan qishlog'ida oldi, keyin qo'shni Pidar qishlog'idagi etti yillik maktabda o'qidi. O'qish guvohnomasini olgandan so'ng, u bir yilga yaqin Tojikistonning Leninobod viloyatida ishladi. Onasining kasalligi tufayli u tug'ilgan qishlog'iga qaytdi: u yerda kolxozchi, klub rahbari sifatida faoliyat olib bordi. 1959-yilda Ulyanov-Lenin nomidagi Qozon Davlat universitetining tarix va filologiya fakultetiga o'qishga kirdi. 1967- yil noyabrdan hozirgi kungacha Qozon Federal universitetining Tatar adabiyoti kafedrasida yoshlarga ta'lim berib kelmoqda. 1972 - yilda "Sayfi Saroyining tarjima va asl asarlari" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini, 1991 -yilda "Tatar adabiyoti va Sharq klassiklari (o'zaro ta'sir va

poyetika masalalari)" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. 1992-yilda H. Y. Minnegulovga professor unvoni berildi. U Tatar, rus, ingliz, qozoq va boshqa tillarni mukammal egasi. Olim turli tillarda 1820 dan ortiq ilmiy asar va maqolar nashr ettirgan. Shu jumladan, 76 ta kitob shundan 26 tasi monografiya, 4 ta darslik, 10 ta o'quv-uslubiy qo'llanmalar, ko'plab dasturlar, maqolalar muallifi.

Olim ilmiy faoliyatining asosiy yo'nalishi o'rta va XIX asrlar tatar adabiyoti, she'riyati tarixi, shuningdek, uning Sharq klassiklari bilan aloqa masalalaridir. U ko'plab arxiv, qo'lyozma va bosma materiallarni batafsil tahlil qilish asosida ko'plab mualliflarning (Yusuf Bolasog'uniy, Yasaviy, Boqirg'oniy, Kul Gali, Kotb, Mahmud Bulgariy, Hisam katib, Muhammadyor, Shamsuddin Zaki, Oqmulla, Muso Akegetzade, Zagir Bigiyev, Rizayeddin Fahreddin va boshqalar) g'oyaviy va badiiy olamini kashf etdi. Uning yordami bilan To'qay davridan oldingi adabiy jarayonning ko'plab xususiyatlari ochib berildi, tatar notiqlik san'atida ko'chmanchilik masalalari, an'analar va innovatsiyalar o'rtasidagi munosabatlar o'rganildi. X. Minnegulovning nashrlari ilmiy va amaliy hayotda keng javob oldi. Ushbu materiallar va olingan ilmiy natijalar olimlar, o'qituvchilar va talabalar tomonidan foydalanilmoqda.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, H. Y. Minnegulovning ilmiy faoliyati ko'p qirrali bo'lib, u tatar xalqining boshqa xalqlar, jumladan, o'zbek adabiyoti bilan adabiy aloqalarini samarali o'rgandi. Masalan, uning "Madani jomga" gazetasining 27-sonlida chop etilgan "O'zbek donyasida To'qay" ("O'zbeklar dunyosida To'qay") maqolasini tatar-o'zbek adabiyotining aloqalarini aniqlash bo'yicha izlanishlari natijalaridan biri deb hisoblash mumkin. Ushbu maqolada olim hozirgi o'zbeklar va tatarlarning ajdodlari ko'p asrlar davomida bir-biri bilan adabiy - iqtisodiy muloqotlar qilgani va bir necha bor bir davlatlar (Oltin O'rda, Rossiya, SSSR) tarkibida yashaganligini ta'kidlaydi. U har ikki xalqqa yaqinligini ta'kidlab: "Bu qabilalarning millati, tili, dini, madaniyati, so'z san'ati jihatidan yaqinligi, o'xshashligi isbot, haqiqatni talab qilmaydigan aksiomadir. To'qay davrida bu xalqlar, garchi ular ma'lum individual xususiyatlarga ega bo'lsalar ham, odatda nisbatan keng tarqalgan musulmon dunyosining vakillari sifatida tanilgan. O'zaro iqtisodiy, madaniy va ma'naviy aloqalari yillar o'tgan sayin mustahkamlanib bormoqda. "Idel yurt" (Tatariston)dan Markaziy Osiyoga ko'chib o'tayotgan tatarlar soni yil sayin ortib bormoqda " [3, 6]. - deb yozadi. Olimning fikricha, ma'lum tarixiy sabablarga ko'ra tatarlar XX asr boshlarida ta'lim va madaniy jihatdan sezilarli yutuqlarga erishib, turkiy dunyoning yetakchi xalqlaridan biriga aylangan. Agar ilgari Tatar yoshlarining aksariyati Buxoro, Samarqand madrasalarida o'qigan bo'lsa, keyinchalik O'rta Osiyo qabilalarining katta qismi, shu jumladan o'zbeklar Idel-yurtning "Muhammadiya" (Qozon), "Galiya" (Ufa), "Xusayniya" (Orenburg), Esterlibashevo, Troitsk madrasalarida tahsil olishgan. Toshkent, Qizil O'rda, Semireche (Semipalatinsk), Qo'stanay va boshqa turkiy shaharlarda tatar maktablari

ochildi. Tatar ziyolilarining ko'plab vakillari (ular orasida ko'plab yozuvchilar: G. Ibragimov, M. Gafuri, Sh. Babich) qozoq, o'zbek, qirg'iz, Qoraqalpoq xalqlari orasida dars berganlar. Turkistonda Tatar kitoblari, gazeta, jurnallar, darsliklar keng tarqalgan. Tatarlar O'rta Osiyo xalqlariga ta'lim, matbaa, nashriyot va teatrni tashkil etishda katta yordam ko'rsatdilar. Olimning fikricha, bunday ijtimoiy-tarixiy sharoitda tatar notiqlik san'ati, uning atoqli vakili G.Tukay singari ilg'or farzandlari o'zbeklarning ma'naviy hayotida muhim rol o'ynaganligi tabiiy va mantiqiydir. "Buyuk oktyabr Sotsialistik inqilobidan oldin ham tatar adabiyoti o'zbek xalqi orasida keng tarqalgan edi", deydi O'zbekiston xalq shoiri G'afur G'ulom (1903-1966). O'zbek yozuvchisi Uyg'un (Rahmatulla Otaqo'ziyev - 1905-1990) "To'qay azaldan o'zbek xalqiga yaqin. Uzoq vaqt davomida, maktab yillaridan beri biz uning "Ona nutqi" darsligida bosilgan go'zal she'rlarini yoddan bilardik, - deydi. "Biz uni chin yurakdan ustozimiz, shoirimiz deb bilamiz." Minnegulov Tukayni, uning ustozligini yuqori baholaydi va shunga o'xshash boshqa ko'plab o'zbek shoir va olimlari: "Abdulla Oripov: "Tukay-o'zbek xalqining sevimli shoiri. Uning asarlari tili ham, ruhi ham bizga nihoyatda yaqin, kuylari qalbimizda jaranglaydi. Laziz Po'latov: "To'qayning barcha ijodi va kurashi haqiqiy fidoyilik, haqiqiy qahramonlik, xalqqa xizmat qilish, xalq uchun kurash namunasidir!.. Uning ruhi, ismi va ijodini qanday tasavvur qilsak ham, bu etarli bo'lmaydi. Abdulqodir Xaysabirov: "Bu qisqa umr davomida Tukay o'zining qo'shiq yozishi bilan nafaqat tatar xalqining, balki butun turkiy olamning ajoyib shoiri, shoirlarimiz, she'riyatimizning ulamosiga aylandi. Ushbu ro'yxatni davom ettirar ekanman, Abdulla To'qay bir ma'noda o'zbek adabiyotimizning rivojiga sezilarli hissa qo'shgan. O'zbek adabiyotini To'qaysiz tasavvur etib bo'lmaydi " [3, 6].

Shuningdek, olim To'qay ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rni va roli haqida ko'plab ilmiy-tanqidiy tadqiqotlar mavjudligidan dalolat beradi: "Professor Laziz Qayumov To'qay va Hamza Hakimzoda ijodini qiyosiy o'rganadi, tatar ijodkorining o'zbek shoiriga kuchli ta'sirini ta'kidlaydi. To'qay asarlarining o'zbek tiliga tarjimalari haqida qiziqarli ma'lumotlar beradi. Adabiyotshunos olim Sherali Turdiyev To'qay va o'zbek adabiyotini keng, tarixiy tekislikda o'rganadi, bu borada muhim hukm va mushohadalarni bayon etadi. Xususan, tatar shoirining Abdulla Qodiriy (1894-1939) ijodiga, ayniqsa uning satirik asarlariga sezilarli ta'sirini ta'kidlaydi va ikki ijodkorning umumiy, o'ziga xos xususiyatlariga ishora qiladi. Eslatmada Sh. Turdiyev yana bir muhim fakti eslatib o'tadi: " 1920 yil 15-aprelda "Ishtirakiyun" ("kommunist") gazetasining bir sonida "Sharq shoiri Abdulla To'qay" maqolasi chop etildi. To'qayni Sharqning buyuk klassiklari yoniga qo'ygan satrlar bor: "Sharqning Mari, Hofiz, Xayyom, Sa'diy, Navoiy kabi buyuk shoirlari orasida Abdulla To'qay ham sharaflari o'rinni egallaydi". [3: 6].

Olimning ta'kidlashicha, o'zbek adabiyotida To'qayga bag'ishlangan asarlar mavjud, masalan, "Sadoi Turkiston" (Toshkent) gazetasida 1914 yildagi sonlaridan birida mashhur shoir Tavallo (Tulagan Xuzamerov - 1883-1937 yillar) she'rdan bir satrni misol keltiradi: "Agar men yoshligimda ketmasam, marhum Abdulla To'qay singari, sizning sevimli shoiringiz bo'lishga umid qilaman". Tavalloning she'ri Abdullohning "ikki yetim" she'riga o'xshaydi.

Maqolada, shuningdek, o'zbek-tatar adabiy aloqalarini maxsus o'rgangan va nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan toshkentlik olim Lola Magsumova, bu ikki xalqning nutq san'atini, To'qay ijodini tarixiy jihatdan hisobga olgan holda: "Agar Navoiy va boshqa o'zbek yozuvchilari o'tgan davr adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, keyingi davr o'zbek adabiyotiga Abdulla To'qay va boshqa ko'plab tatar yozuvchilari kuchli ta'sir ko'rsatdi". Umuman olganda, XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Tatar adabiyoti turkiy dunyoda namuna bo'ldi. Magsumova o'z asarlarida Tukayning o'zbeklar hayotidagi rolini yoritishga, uning mahalliy yozuvchilarga qanday ta'sir ko'rsatganligini aniqlashga katta e'tibor beradi; Hamza, A. Qodiriy, So'fizoda, Mirmuxamet she'rlarini To'qay asarlari bilan taqqoslab, muhim xulosalarni ifoda etadi".[3, 6].

Olim o'zbek shoiri G'afur G'ulomning yana bir fikrini ta'kidlaydi: "To'qay vafotidan keyin" o'zbek xalqi tatar xalqi bilan birgalikda chuqur qayg'uga botdi. Shoir vafotidan keyin o'zbek olimlari dafn marosimida ishtirok etish uchun o'z vakillarini Qozonga yuborishdi. Toshkent, Xiva, Samarqand va boshqa shaharlarda To'qayning vafoti munosabati bilan motam tadbirlari o'tkazildi"[3:6].

Darhaqiqat, To'qayning she'rlari o'zbek dunyosida birinchi marta asl nusxada o'qilmoqda. Biroz vaqt o'tgach, uning tarjimalari paydo bo'la boshladi. Masalan, o'sha Tavallo "ona tili" ni o'zbek tiliga tarjima qilib, darsliklariga kiritgan. Abdulla Qodiriyning "Shurale" she'rini va boshqa bir qator she'rlarini tarjima qilgan. Abdulla To'qay asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda ishtirok etdi. To'qayning ko'plab asarlari bir necha bor o'zbek tilida qayta nashr etilgan. R. Fayziyning "To'qay" romani ham A. Urazayev tomonidan tarjima qilingan. A. Sharafutdinov tomonidan tarjima qilingan I. Nurullinning "Abdulla To'qay" nomli ilmiy-adabiy asari ham o'zbek kitobxonlariga yetkazildi.

Xatib Yusufovich Minnegulov Tatar-O'zbekiston munosabatlarini shu kungacha o'rganishda davom etmoqda. Faqat shu yilning boshida "Yurakka yaqin uchrashuvlar" kitobida uni "Tatarlarga yaqin olim" deb nomlangan [2: 262-267]. Shu mavzuda bir qator maqolalar chop etdi. Maqola atoqli o'zbek olimi Begali Qosimovning (1943-2004) ilmiy faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada olim Begali Qosimovning "Milliy uyg'onish" nomli monografiyasini batafsil tahlil qildi. Minnegulov nafaqat o'zbek xalqining ma'naviy hayoti va

adabiyotini o'rganishda, balki ular o'rtasidagi munosabatlarni yoritishda ham muhimligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, olim tanlagan kasbini katta muhabbat bilan bajaradi, eng muhimi - tinimsiz mehnati natijasida nashr etilgan qalin monografiyalarni zavq bilan butun Respublika bo'ylab tarqatadi, pochta orqali xorijiy viloyatlarga yuboradi. Professor Xatip Minnegulov yoshlarning samimiy va mehribon ustози, betakror olimdir. Biz, uning shogirdlari, uning ko'p qirrali faoliyati, betakror mahorati, kuchli iste'dodi, o'ziga xosligi, ilmiy tafakkurining cheksizligi va kengligiga qoyil qalamiz va bunga nisbatan ehtirom bajo keltiramiz. Birodar xalqlarimiz bilan do'stona, ilmiy va madaniy aloqalarda yashashni davom ettiraylik. Ushbu yo'nalishda ishlayotgan barcha olimlarimizga, shu jumladan Xatip Yusupovich Minnegulovga sihat-salomatlik, ilmiy tadqiqotlarda muvaffaqiyatlar va samarali kashfiyotlar tilaymiz. Umid qilamizki, professor Xatip Minnegulovning Tatar-O'zbekiston munosabatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga qo'shgan hissasi kelajakda o'rganiladi. Biz ustozimizdan xalqlar o'rtasidagi ilmiy, madaniy va ma'naviy aloqalarni mustahkamlash va boyitishga qaratilgan sa'y-harakatlari uchun minnatdormiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zokirzyanov A. M. Olimning yo'li: an'ana va innovatsiya sintezi (professor X. Y. Minnegulovning ilmiy-pedagogik faoliyati to'g'risida) // filologiya va madaniyat. - 2014. - № 1(35). 339-343 betlar.
2. Minnegulov H. Y. o'zbek olimi, tatarlarga yaqin / / uchrashuvning undosh ruhlari. - Qozon: "xalqimiz merosi" nashriyoti, 2024 yil. - pp. 262-267.
3. Minnegulov X. Yu. Turk-Tatar adabiyoti adabiyotlararo munosabatlar sharoitida. Monografiya. - Qozon: Idel - Matbuot 2016. - pp. 280-287.
4. Minnegulov H. Y. Tukay o'zbek dunyosida / / madaniy juma, 2016 yil. - N. 27.